

POSUDOK NA HABILITAČNÚ PRÁCU

PaedDr. Petry Lajčiakovej, PhD.

Morálne dilemy v psychologických súvislostiach

Aktuálnosť témy

Habilitačnú prácu PaedDr. Petry Lajčiakovej, PhD., ktorú jej autorka predložila k oponentúre, možno hodnotiť ako **vysoko aktuálnu a spoločensky prospešnú**, najmä v súčasnej postmodernej spoločnosti, dobe, ktorú vystihuje označenie „labyrint významov, hodnôt a kontextov“ (Pavelka a Pospíšil, 1993), v ktorom neexistuje jednotný pohľad na svet a jeho pravdy. Cieľom monografie s názvom „Morálne dilemy v psychologických súvislostiach“ bolo poskytnúť čitateľom **systematický a všeobecne rešpektovaný prehľad** niektorých závažných poznatkov **o psychológii morálky**, počnúc tradičnými, dnes už reprezentatívnymi vývinovými teóriami a koncepciami (Piageta, Kohlberga, Gilliganovej) až po novšie aktuálne prístupy k riešeniu morálnych problémov - modely, ktoré kladú dôraz na súhrn poznania, emócií a správania. Patria k nim modely, ktoré majú dvojaspektový (Lindt) či sociálno-intuicionistický (Haidt) charakter a rovnako i teória duálneho spracovania morálneho úsudku (Green). Hoci najmä **multisystémové teórie** hodnotí autorka v porovnaní s tradičnými kognitivistickými ako **koherentnejšie a konzistentnejšie s empirickými údajmi**, predsa uvádza, že niektorí kritici zastávajú vcelku zdržanlivé postoje k tomu, ako funguje morálna kompetencia človeka. Autorka monografie sa kloní k názoru, že intuícia síce zohráva pri vytváraní morálnych úsudkov primárnu úlohu, v niektorých prípadoch je však nakoniec „prebitá“ procesmi riadenej kognície. Tento, na prvý pohľad nejednoznačný názor, odráža stav aktuálneho poznania v danej oblasti a nesie v sebe posolstvo, že je potrebný ďalší výskum na tomto poli, aby problematiku dokonale ozrejmil.

Zámerom autorky habilitačnej práce je poukázať na skutočnosť, že **dnešní ľudia sú nútení čeliť rozdielnym názorom, postojom a presvedčeniam**, reprezentovaným nielen predstaviteľmi ich vlastného spoločenstva, ale i tými, ktorí pochádzajú z rôznych kultúrnych, náboženských a ekonomických kontextov (**morálna diverzita**). Všetci sme konfrontovaní s výzvami v podobe nových dilem a konfliktov. Niektoré z nich sú osobné, zatiaľ čo iné sú vzťahové, sociálne, verejné alebo dokonca medzinárodné. S ohľadom na Kohlbergovu kognitívnu teóriu morálneho vývinu a Lindovu dvojaspektovú koncepciu sa autorka zamýšľa aj nad pojmom morálna kompetencia. Chápe ju ako komplexnú schopnosť, ktorú možno dosiahnuť praxou a ktorá prispieva k riešeniu problémov viac ako emócie, intuícia a implicitne „stelesnené“ schopnosti.

Poznatky o spôsoboch riešenia morálnych dilem, ich typológiu a princípy, či iné kritériá ich riešenia v psychologickej praxi, zachytené v interdisciplinárne koncipovanej monografii, sú hodnotným zdrojom poznatkov pre širokú odbornú komunitu i študentov viacerých zainteresovaných odborov. Z prístupu autorky k tejto problematike je zrejmé, že je **v téme dobre zorientovaná**. V troch kapitolách približuje vymedzenie, pôvod a význam tohto pojmu. Zameriava sa na filozofické i psychologické východiská problematiky, ich typológiu. Konfrontácia osobných dilem sprevádzaných silným emočným komponentom (amygdala a ventromediálny prefrontálny kortex) s neosobnými, ktoré sprevádza alibistický postoj pozorovateľa (dorzolaterálny prefrontálny kortex) je dôkazom, že rozdielne dilemy vedú k aktivite neurónov v odlišných oblastiach mozgu.

Osobitne podrobná a detailne rozpracovaná je kapitola o prístupoch k riešeniu morálnych dilem. V nej sa autorka odvoláva na odporúčanie Lindsayho a kolegov, že pre kvalitné riešenie je nutné zvážiť čo možno najviac aspektov. Uvádza členenie z hľadiska etických dimenzií, testov rozhodovania, fáz a krokov procesu rozhodovania, typov a stratégií riešenia. Napokon uvádza i modely, pri ktorých zdôrazňuje ich štruktúru a logickú nadväznosť.

Budúcnosť rozvoja psychológie morálky vidí autorka habilitačnej práce v nových etických modeloch riešenia morálnych dilem, v riešení problematiky morálneho distresu a v spolupráci psychológie morálky s oblasťou neurovied. Dnes sú neurovedci schopní nájsť neurálne koreláty morálnej kompetencie v ľudskom mozgu. „Neuroanatómia morálneho úsudku“ bola podrobne popísaná Greeneom a Haidtom (2002). Ako tvrdí Greene, „deontologické úsudky sú spojené so zvyšujúcou sa aktivitou v dorzolaterálnej prefrontálnej kôre, oblasti mozgu spojenej s kognitívnou kontrolou“ (Greene 2009, s. 582). Výskum ukazuje, že vybrané neurálne oblasti sú spojené s morálnym uvažovaním a úsudkom, sú však obohatené o aspekt, aké informácie prinášajú emócie v celom tomto procese. **Osobitne chcem vyzdvihnúť prácu s odbornou literatúrou množstvo načítaných zdrojov aktuálnej literatúry, precízne zdokumentovaných a doplnených autorskými poznámkami. Oceňujem i kultivovaný odborný jazyk, ktorý príležitostne obohacuje nevhodnými prirovnaniami a metaforami.**

Vhodnosť zvolených metód, dosiahnuté výsledky a splnenie cieľa

V posledných dvoch kapitolách monografie sa jej autorka podujala popísať **ako dochádza** v priebehu edukačného procesu **k rozvoju morálneho uvažovania** cestou riešenia morálnych dilem. Skúmala najmä stratégie nácviku u poradenských a edukačných psychológov. Vyzdvihuje potrebu dosiahnuť u študentov morálnu kompetenciu v procese vzdelávania ako neodmysliteľnú a neoddeliteľnú súčasť edukačného procesu. Zdôrazňuje nutnosť viesť študentov k preberaniu osobnej a sociálnej **zodpovednosti** za svoje konanie. Poukazuje na efektívnosť tohto procesu, čo sa prejavuje v zlepšení zručností morálneho uvažovania a schopností viesť diskusie o morálnych dilemách a napokon v celkovom zlepšení morálnej kompetencie. V tejto časti práce sa kandidátke na titul docent podarilo **priblížiť základné znaky dilemy, s dôrazom na konflikt hodnôt, vývinový stupeň riešiteľa, identifikáciu s jej aktérom.**

Rozlišuje tiež dilemy so spôsobom riešenia, ktoré stoja na „chladných“, prísne logických formách uvažovania a na „horúcich“ formách – viac praktických a heuristických. Pri nácviku riešenia **uvádza viaceré užitočné zásady:** umožniť, aby zazneli najsilnejšie argumenty, dilemy riešiť cez konflikty hodnôt, odporúča zvoliť si príbeh fiktívneho, ale reálneho charakteru, lebo pri ňom nehrozí citové preťaženie, ani pôsobenie nerovnomernej úrovne skúseností s príbehom. V priamom nácviku študentov **oceňujem pôsobenie na rozvoj rozličných morálnych vlastností** – tréning výmeny názorov, komunikácie, argumentácie, kritického myslenia, rozhodovacích schopností, tolerancie, empatie, rešpektu a prosociálneho myslenia. Očakáva sa vytvorenie slobodného prostredia, riešiť by sa mali celkom kontroverzné situácie, emočný zážitok by mal dominovať nad kognitívnymi reakciami.

V práci sa kandidátka na akademický titul venuje **i testovaniu procesu rozvoja schopnosti riešenia morálnych dilem.** Konštatuje, že diskusia o dilemách má viesť primárne k tomu, aby podnietila premýšľanie a výmenu názorov, odmieta však hodnotiace vyjadrenia, ktoré narúšajú slobodný a prirodzený priebeh diskusie. Túto metódu hodnotí ako efektívnu, keď nie je

používaná príliš často, lebo vtedy stráca svoju atraktivitu. Jej účinok je presvedčivý, keď posilňuje morálnu kompetenciu i morálne konanie.

V empirickej sonde, ktorú autorka monografie realizovala u skupiny vysokoškolských študentov psychológie a sociálnej práce, ilustruje ako prebieha ich morálne uvažovanie. **Cieľom sondy bolo testovanie efektivity procesu riešenia dilem diskusnou formou a jej účinky na rozvoj morálnej kompetencie. Vytýčený cieľ možno považovať za dosiahnutý,** i keď v opise výskumnej sondy vidím isté rezervy. Privítala by som napríklad, keby detailnejšie ilustrovala priebeh diskusie – striedanie emočne sýtených etáp a etáp kognitívneho spracovania a zmapovala možné úskalía, ktoré nám komplikujú hladké riešenie dilem. Ocenila by som, keby sme aspoň v prílohe mali príležitosť sledovať priebeh dilematickej diskusie.

Prínosy habilitačnej práce (Prínos pre rozvoj teórie a praxe)

V poslednej, piatej kapitole sa autorka podujala priblížiť, ako pristupujú k riešeniu dilem psychológovia pôsobiaci v rozličných typoch spoločenskej praxe. **Vhodne zdôrazňuje, že hoci títo odborníci majú k dispozícii profesijné kódexy a morálne normy, tieto nezaručujú praktické skúsenosti a nerozvíjajú etické znalosti.** Práca s ľuďmi si však vyžaduje, aby odborníci na týchto postoch dokázali riešiť rozličné etické problémy. Ich povinnosťou je robiť eticky podložené rozhodnutia. Z tohto dôvodu je **iniciatíva autorky** habilitačnej práce veľmi **záslužná**. V tejto kapitole monografie rieši tiež morálnu zodpovednosť psychológov. Poukazuje na nároky, ktoré sa na nich kladú z hľadiska osobnostných kvalít, zručností a rozsahu vedomostí. Jestvujúce etické problémy, ktoré sa vyskytnú v ich poradenskej či terapeutickej praxi, sa môžu zmeniť na etické dilemy, a to v tých prípadoch, kedy žiadne z dostupných východísk nie je uspokojivo riešiteľné. Autorka vyzdvihuje i úlohu etických princípov pri riešení dilem – rešpektovať autonómiu, neškodiť, snažiť sa pomôcť iným, byť spravodlivý a spoľahlivý vo svojich záväzkoch a rozhodnutiach. Poskytuje ich viaceré kategorizácie. Patrí k nim i sedem skupín najčastejšie sa vyskytujúcich dilem v praxi psychológa: tie, ktoré nemožno predvídať; tie, ktoré vzniknú z nesprávneho zhodnotenia etickej situácie; predvídateľné, ktorým sa nedá vyhnúť; nejasné, mnohoznačné; nedostatočné informácie či nedostatok pomoci a stret lojalít, kedy správanie psychológa, vynútené predpismi je v rozpore so záujmami klienta.

Dôležitú úlohu v procese vzniku a ich zvládania pri práci s klientom má i morálna orientácia a svedomie samotných psychológov. **Hrozbou je strata morálnej citlivosti, kedy odborník už dilemy neprežíva a nahrádza ich silná rutina.** Osobitne chcem vyzdvihnúť **zaradenie kapitoly o morálnom distrese** do predloženej publikácie, lebo ide o problém dlhodobo opomínaný, pritom jeho pretrvávanie môže spôsobiť psychické a neraz i fyzické ťažkosti a chronické ochorenia.

Pozornosť čitateľa si zaslúži i záverečná subkapitola, v ktorej autorka monografie uvádza **prehľad etických modelov riešenia morálnych dilem.** Odporúča mať na zreteli kľúčovú zásadu práce psychológa – neuškodiť klientovi a zaistiť mu bezpečie ako sa len dá. Zložité situácie navrhuje zjednodušiť prostredníctvom modelov, od ktorých sa vyžaduje, aby boli racionálne, logické, flexibilné, zapamätateľné a zovšeobecniteľné. Každý z nich je cenným návodom, ako najlepšie postupovať pri hľadaní riešenia. Žiaden z dostupných modelov nie je dokonalý a komplexný, no slúžia ako vhodné pomôcky v psychologickej praxi najmä pre začínajúcich psychológov.

Pripomienky a formálna stránka práce

Po formálnej stránke sa v práci vyskytujú len ojedinelé chyby, napr. na str. 23 namiesto Sartreho uviesť Sartra, str. 41 chyba v slove sociálno-intucionistický model namiesto sociálno-intuicionistický model, str. 59 zle vyskloňovaný doplnok „...filozofiou morálky Huma, zrejme prvým predstaviteľom emotivizmu...“, str. 68 chyba v slove „v príklade“, malo by to byť „v protiklade“.

V Piagetových výskumoch morálneho usudzovania sa nehovorí o guľičkách, ale o hre petang, rozšírenej najmä vo frankofónnych krajinách.

Ocenila by som, keby sa autorka monografie v práci zmienila o tom, **k akým chybám, nedostatkom dochádza pri moderovaní riešenia dilem** a akú metodológiu je možné použiť, **aby dokázala zachytiť všetky aspekty procesu riešenia dilematickej situácie.**

Otázky do diskusie

1. Neuvažovala autorka monografie zaradiť medzi reprezentantov morálne orientovaných teoretikov aj ďalších autorov, napr. Nancy Eisenbergovú alebo Elliota Turiela ?
2. Keď uvažujeme o morálnom rozhodovaní a emocionalite, prichádzajú do úvahy aj morálne city ako sympatia, vina, hanba, rozpaky a pod. nedalo by sa rátať s ich využitím pri tvorbe dilematických príbehov ?
3. Pri nácviku dilem môže ísť neraz k silne emočnej atmosfére a konfrontácii názorov, ako ošetriť proces nácviku, aby nedošlo k opačnému efektu, že namiesto spoločného snaženia sa vystupňuje konfrontačná atmosféra ?

Vyjadrenie pre udelenie akademickej hodnosti docent

Predložená práca spĺňa nároky požadované od kandidáta na akademickú hodnosť docent v odbore Pedagogická, poradenská a školská psychológia.

Vysoko hodnotím najmä komplexný, no zároveň dôsledne rozpracovaný prístup k náročnej interdisciplinárne zameranej téme morálneho usudzovania a riešenia morálnych dilem. Habilitačná práca je nielen prehľadom relevantných poznatkov z oblasti psychológie morálky, jej autorka prostredníctvom analýzy riešenia dilem ponúka aj vydarenú, hoci kľukatú cestu do morálnej mysle súčasného človeka a umožňuje systematicky skúmať, ako odlišné parametre modulujú náš morálny úsudok. Monografia predložená k obhajobe je napísaná inteligentným štýlom, s potenciálom zaujať čitateľov z rôznych vedných odborov. Vyniká množstvom inšpirácií podnetných pre študentov, no najmä praktikov z pomáhajúcich profesií pri úsilí, ako sa vynájsť, ak sa ocitnú v morálne ťažko riešiteľnej situácii.

Preto PaedDr. Petre Lajčiakovej, PhD. navrhujem po úspešnej obhajobe udeliť vedecko-pedagogický titul docent v odbore Pedagogická, poradenská a školská psychológia.

Súhlasím s udelením titulu docent.

V Bratislave, 5.10.2020

doc. PhDr. Barbora Mesárošová, CSc.

oponentka habilitačnej práce